

Csáji László Koppány

Körkörös tér, párhuzamos idő

(Tetten érhető-e a nomád mentalitás
és gondolkodásmód a mai magyarság körében?)

Amikor a kazak sztyeppe északnyugati csücskéből származó baskír, komi és ukrán felmenőkkel büszkélkedő történész-régész barátom – Szergej Botalov – először meglátogatott Budapesten feleségével, érkezésére családi ünnepi ebédet rendeztünk szüleimnél, a XIII. kerületi Kisgömb utcában. A polgári lakás nagyszobájában volt a terített asztal, édesapám a bejárati ajtóval szemben ült, és mindenkinek – a vendégeknek is – megvolt a kötött helye. Beszélgettünk történelemről, családról, a világ nagy kérdéseiről, amikor Szergej és felesége egymásra néztek, aztán a plafonra, és megkérdezték: hol a füstnyílás? Miért? – lepödtünk meg. – Mert úgy érezzük magunkat ezen az ebéden – felelték –, mintha egy jurtában vendégnéneked meg minket. – Magyarozatként megemlégették az ülésrendet, a beszéd témákat, a vendégszeretetet, az étel szedési sorrendjét, a szülői tekintélyt és az eleink iránti tiszteletet. Elgondolkodtam: vajon valóban tetten érhető ennyi évszázad elteltével a nomád gondolkodásmód bennünk, magyarokban? Nem valamiféle könnyű, elhamarkodott választ kívánok adni írásomban erre a kérdésre, hanem a nomád mentalitás, gondolkodásmód néhány jellemzőjét elemzem – a párhuzamok, kapcsolódások keresését (és a rácsodálkozást) az olvasókra bízom. A nomád gondolkodásmódnak most a következő aspektusait ismertetem: a tér- és időszemlélet, a szóbeliséghez fűződő viszony, a vagyon, az értékek mibenléte. Írásom – a terjedelmi lehetőségek korlátai miatt – inkább témafelvető, töprengő esszé, mintsem enciklopédikus, tudományos munka.

Először is tisztáznom kell, mit is értek a *nomád* szón. Korántsem ellentmondásmentes ennek használata. Az angol szakirodalomban például a vadászó-gyűjtögető népeket és az ún. horda-társadalmakat (pl. ausztrál őslakók) is nomádnak nevezik, sőt a tengeri és vízi nomád is ismert fogalom a hajón közlekedő, szálláshelyeiket változtató halászokra,¹ továbbá a házaló vagy kézművességből élő vándorló csoportokat is gyakran nomádnak nevezik. A közép-európai és orosz szakirodalom azonban szűkebb értelemben használja a fogalmat. Eszerint a lábon hajtható állatállománnyal (lábasszón) történő, egész éven át tartó rideg szállásváltó állattartást, tehát döntően a nagyállattartásra épülő gazdálkodást folytató társadalmakat vagy társadalmi csoportokat tekintik nomádnak (és például a vándor zenészeket nem). Ennek főbb alaptípusai: a te-

¹ Ilyen folyami és tavi „úszó nomádok” között jártam idén nyáron Kambodzsában, a Tonlé Sap tónál és a környező mocsarakban. A hasonlóan mocsári, vízi életmódra berendezkedő pákász és csikász fogalma a 19. századig jól ismert volt a magyar társadalomban is.

vére, juhra és kecskére épülő elő-ázsiai; a szarvasmarhára, juhra, kecskére és tevére épülő indiai; a juhot, lovat és régebben sokszor szarvasmarhát is tartó belső-ázsiai; a tibeti jak- és lótarató; továbbá az észak-eurázsiai rénszarvastartó nomadizmus. Minket természetesen főleg az eurázsiai lovas nomadizmus érdekel. Nyelvi rokonításunktól függetlenül² a hazai és nemzetközi tudományosság egyetért abban, hogy a magyarság a Kárpát-medencébe „sztyeppei nomád világból” és a nomád népek nagy családjából érkezett.³ Ennek régészeti leletekben, történeti forrásokban és néphagyományunkban, népi gazdálkodásunkban is vannak nyomai (mint ahogy a szibériaihoz nagyon hasonló halásztechnikák és -eszközök is megőrződtek). Nem bővelkedünk az általánosságokon túlmutató tudományos munkákban, amelyek szisztematikusan keresik az ősi nomád pásztorkodás, vagy épp a halász- és vadásztechnikák, a gondolkodás túlélési formáit (bár akad néhány üdítő kivétel).⁴

Még önmagában a nagyállattartó nomadizmusról sem lehet egységes jelenségeként beszélni (mint ahogyan az ezzel szembeállított „földművesekről” vagy „letelepedettekről” sem). Térben és időben egymástól nagyon eltérő kultúrákra és társadalmakra használjuk a „nomád” gyűjtőfogalmat. A nomád népek szerepe a világtörténelem alakulásában megkerülhetetlen: többek között sokféle állatfaj háziasítása, tudatos tenyésztése, sajátos eszközök (pl. a lószerszámok közül a zabla, a nyereg, majd a kengyel) feltalálása, fegyverek kifejlesztése (pl. reflexíj, hosszú kard, szablya), hadászati újítások, a távolsági kereskedelem alakítása és a környező letelepedett népekkel való (korántsem csupán háborúkban megnyilvánuló) sokrétű kapcsolataik által beleszóltak tágabb környezetük

² Nyelvészeink a nomadizmus kialakulása előtti bronzkori, sőt késő kőkori időkben keresik a nyelvrokonainktól való elválás és a nyelvi közösség időszakát, jóval korábbi időben, mint a – viszonylag késői – törökségi nyelvek szétválásának mintegy kétezer éves időszaka. Ezért is állnak egymáshoz olyan közel a törökségi nyelvek, hogy szinte megértik egymást, és ezért nem értjük mi a nyelvrokonainkat. A magyarság azonban életerős entitást alkotott, amit az is bizonyít, hogy a vérzivataros évezredek alatt sem tűnt el, megőriztük anyanyelvünket, ami természetesen magán hordozza korszakok, kötődések lenyomatát, de nem vált iráni nyelvű néppé, és nem is „törökösödött” el, nem „szlávósodott” el, sajátosan magyar maradt, megőriztük és továbbadtuk, mint talán legfontosabb ősi hagyatékunkat. Tisztelet 19. századi eleinknek, hogy a kortárs valósághoz „lgazítást”, gazdagítást (az ún. nyelvújítást) is zömmel saját nyelvünk kútfőjéből tudták megoldani, szemben az anatóliai törökség 20. századi – nem túl jól sikerült – nyelvújításával.

³ A sztyeppe többszöri nyelvi átrendeződése során sohasem vált egynyelvűvé. A közhiedelemmel ellentétben e nomád világban finnugor nyelvű népek is éltek. A 9–10. századi mordvinok régészeti leletei mutatják talán a legnagyobb hasonlóságot a korai magyarokéival (a tatárjárásában több évig ellen tudtak állni az invázióknak), de a hantik és manysik korábbi lovas életmódjára is megannyi bizonyíték van, nem is beszélve a marik híres íjászairól.

⁴ Ilyen ritka, és máig alaplűnek számító kivételek Herman Ottó ősfoglalkozásokról írott munkái, vagy Munkácsy Bernát és Jankó János halászati technikákról írott művei. A 20. században Kunkovács László és Molnár Zsolt kutatta rendkívül alaposan a hazai pásztoreletet. A pásztorok tudása sokat megőrzött a nomád gondolkodásból. Remek etnológiai áttekintést ad Kun Péter Szelek *szárnyán* (A sztyeppei nomádok lovaskultúrája) című kötete is (Debrecen: Arkadas Kiadó, 2003).

életének alakulásába, jelentős kulturális hatást gyakoroltak.⁵ Ezért is neveztem egy monográfiámban *sztyeppe civilizációnak*⁶ az eurázsiai füves pusztákon és környékén a késő bronzkortól az újkorig virágzó kultúrkört.⁷ Nem volt egyetlen olyan időszak sem három évezredes történelme során, amikor ez az Európa nagyságú térség egy nyelven beszélt volna vagy homogén kultúrát alkotott volna, vagy akár közös, egységes vallása, hiedelemvilága lett volna – de ettől még összefűzte a gazdálkodásban, mentalitásban és sok szempontból a szokásokban, értékrendben mutatkozó hasonlóság a magukat újfeszítő népeknek vagy kerek sátor alatt lakó népeknek tekintők nagy családját.⁸ E hatalmas térség hídként kötötte össze keletet nyugattal, északot déllel, ezer szállal kötődve más-más eurázsiai kultúrkörökhöz (ld. 1. számú térkép).

Az eurázsiai sztyeppe és a hozzá kapcsolódó – sivatagos, félsivatagos, erdős és hegyvidéki – területek hozzávetőleges elhelyezkedése az antikvitásban és a középkorban (a könnyebb tájékozódás érdekében a jelenlegi országhatárok jelölésével)

A nagyállattartó nomád társadalmi csoportok egésze, de legalábbis zöme az állatállománnyal együtt vándorol. Az állatállomány extenzív (rideg) tartása során a jószágot lábbon hajtják legelőről legelőre (ciklikusan, tehát időszakosan visszatérő helyszínekre). A nyári és téli végpontok között gyakran több közbelső állomáson is rövidebb időre megállnak (közbelső szálláshelyek). A téli és nyári szállásterületek egymástól igen nagy távolságra, nemritkán sok száz, vagy akár ezer kilométerre is lehetnek. A téli és nyári szállások közötti tá-

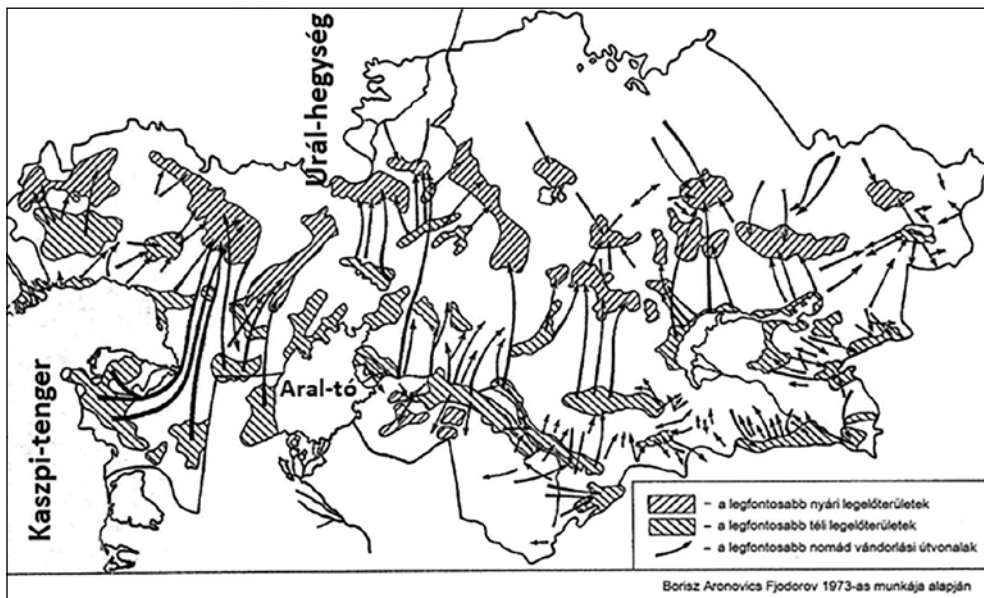
⁵ Ezzel párhuzamosan természetesen sok, számukra is hasznosítható vívmányt vettek át letelepedett szomszédaiktól (pl. tűzfegyverek, fémműves újítások stb.), ha nem tették volna, nehezebb lett volna lépést tartani a világ változásaival. A globalizáció azonban már az európai gyarmatosítással megkezdődött, és ennek esett áldozatul – a Föld sok más kultúrája mellett – a lovas nomadizmus is. Mára csak kisebb foltokban találkozunk vele.

⁶ A szóhasználatot Ibn Khaldun 14. századi arab történet- és földrajztudóstól kölcsönöztem (ld. Ibn Khaldún, *Bevezetés a történelembe (Al-Muqaddima)*, ford. Simon Róbert, Osiris, Budapest, 1995), aki először ismerte fel a nagyállattartó nomádok kultúrákon átívelő közös szokásait, értékrendjét és társadalmi, történelmi sajátosságait.

⁷ Csáji László Koppány, *A sztyeppe civilizáció és a magyarság*, Budapest, Napkút Kiadó, 2019.

⁸ Mivel a sztyeppén – e hatalmas civilizációs térségben – korántsem csupán nomádok éltek, ezért nem a nomád világ vagy nomád civilizáció fogalmát használom. Már a szkíták területéről is ismerünk városokat, de például a hunok, a Kangkü birodalom és a tokhárok is bírtak jelentős városokkal. A keleti szkíta (szaka) nyelvemlékek éppen egy Tarim-medencei városban, Khotánban maradtak fenn. A kulturális és nyelvi sokszínűség nem akadályozta meg, hogy indiai civilizációról, görög-római civilizációról vagy épp mezo-amerikai civilizációról beszéljünk.

volságokra és ezek elhelyezkedésére, a vándorlási útvonalakra (alföld – hegyi legelők vagy észak–dél) jó példa a kazak nomádok a 19–20. század fordulóján megfigyelt vándorlása (ld. a 2. számú térképet). A 19. század végén kiépülő orosz adminisztráció által adóztatási célból leírt vándorlási útvonalaiuk mindkét változatra és ezek átmeneteire is mutatnak példát. A Szir-darja folyótól délre eső csoportok vagy a Kaszpi-tenger keleti mellékén telelők a nyarat nemritkán az Urál-folyó térségében töltötték (télen türkménekkal, üzbégekkel álltak szomszédi viszonyban, nyáron baskirokkal és oroszokkal). A vándorlási útvonalak a néhány száz kilométertől a több ezer kilométeres éves vándorlási ciklusokig jól megfigyelhetők a kolhozosítás előtti felmérésekben.

Kazak nomádok téli és nyári szállásterülete, vándorlási útvonalai a 20. század elejéig

Euráziában nagyon sokféle nagyállattartó nomád társadalom élt, és néhányuk a mai napig kisebb-nagyobb mértékben megtartotta nomád életmódját (pl. a kirgizek, a mongóliai kazakok és a mongolok egy része, az iráni türkmének, shahsavanok, indiai rabarik, a közel-keleti beduinok, a saharai tuaregek egy része). A mai nomádokról szóló etnológiai adatok azonban egyrészt a modern államokba történt politikai integrációjuk, másrészt a környezet gazdaságának gyökeres átalakulása és így saját nomád életmódjuk elszegényedése (redukált volta) miatt nem alkalmasak arra, hogy visszakövetkeztethessünk a hajdani nomádokra, vagy akár az eurázsiai sztyeppe lovas nomád világára. Ennek a ténynek figyelmen kívül hagyása vezethetett olyan – a szakirodalomban sokáig uralkodó – megállapításokra, mint Owen Lattimore (1900–1989) elhíresült és azóta sokszor kritizált kijelentése: „it is the poor nomad who is a pure nomad” (a szegény nomád a valódi nomád). Komoly kritikával illetik újabban azokat a régebbi (evolucionista vagy marxista társadalomszemléletre épülő) általánosító elképzeléseket is, hogy a nomád társadalmak „fejlődésre képtelen”, önellátó (értsd: nem termelőgazdálkodást folytató), sőt, némelyek szerint

önellátásra is képtelen, ezért rablógazdálkodást folytató, szinte változatlan gazdasági és kulturális formációt – „zsákutcát” – jelentettek a történelem során. Ez a retrospektív szemlélet mára tarthatatlanná vált.

A letelepedett népek számára az otthon, az adott város, falu jelentette a világ közepét mint statikus helyet. A nomád számára kézenfekvő, hogy a világot sok perspektívából lehet nézni: különböző helyszínekről nézve másnak tűnik. Mások a szomszédságok a téli, és mások az akár ezer kilométerre lévő nyári szálláson. Más a táj, a környezet. Mások az elérhető távolságok, a kihívások. A nomád számára a világ nem egy adott statikus tér, hanem egy változó viszonyrendszer. Talán szerepe van e mentális térlátásnak is – anyanyelvünk gazdságán túl – abban, hogy a világ tudósai a magyar matematikusokról, fizikusokról úgy beszélnek, mintha „idegen bolygóról” jöttek volna, mint akik mindig „másféle ötletekkel” állnak elő. A vándorláshoz ugyanis mindig praktikus szempontokat kell figyelembe venni. A természeti és társadalmi környezet mindig nagyban befolyásolta a víz- és legelőterületekhez való hozzáférést. Környezeti adottságok lehetnek például a nemzetségek és törzsek közötti erőviszonyok, klimatikus változások, extrém időjárás (pl. kirívóan száraz vagy hideg évek, földcsuszamlások, tűzvészek), aktuális védelmi szempontok (mind az időjárási viszonyokkal, mind pedig az ellenséges támadásokkal kapcsolatban), állatbetegségek és más járványok, háborúskodások és népvándorlások. Nagyon fontos ilyenkor, hogy a nomád állattartók ne csupán a jószágaikról rendelkezzenek beható ismeretekkel, hanem a növényekről, az éghajlati és domborzati viszonyokról, a térség mikroklimájáról, a lehetséges útvonalakról, a szomszédos csoportokról, a politikai erőviszonyokról és a ki nem apadó vízforrásokról is olyan tudás birtokában legyenek, amely döntéseiket befolyásolja. A vándorlásokat ugyanis nemcsak a szokások határozták meg, hanem az aktuális természeti, politikai körülményekhez is igazodtak. Az egyes nomád családok, nemzetségek nagyon jól kellett hogy ismerjék a saját legelőiket, itatóhelyeiket, így téli és nyári szállásaik – ha a körülmények mást nem indokoltak – nagyjából hasonló térségekben voltak, vándorlásuk tehát éves ciklusokba rendeződött.⁹

A nomád gazdálkodás alapja a jólinformáltság: nemcsak az időjárásról, hatalmas területek földrajzi viszonyairól, hanem a környezet politikai erőviszonyairól és akár távoli eseményekről is tudniuk kellett a döntéshozóknak (családfőknek, ágazatok, nemzetségek vezetőinek) ahhoz, hogy jó döntéseket hozhassanak. Ezekhez az információkhoz nagyon sokféle módon lehetett hozzájutni: a családtagok és szövetséges csoportok közötti látogatások, a kereskedelmi kapcsolatok, a hadjáratok, a vallási és világi fesztiválok, a halotti torok, esküvők, névadó rítusok és sok más egyéb alkalom révén. Meglepően gyakran nyílt arra alkalom, hogy egyébként egymástól távol élők információt cserélhessenek.¹⁰ Ezekre kitűnő példákat találunk a sok száz éven át szájhagyomány

⁹ Bővebben lásd: Csáji László Koppány, *A nomadizmus*, in: Sudár Balázs – Petkes Zsolt (szerk.), *Hétköznapiak a honfoglalás korában* (Magyar Óstörténet 5. kötet), Budapest, Helikon – MTA BTK MÖT, 2017

¹⁰ A szállások szomszédságaival kínálózó érintkezésen kívül ilyen alkalmak még a tekintélyes személyek esküvői, elsőszülöttjük születési ünnepei, vagy épp temetései, továbbá a vallási fesztiválok, sportjátékok. Ezekre akár ezer kilométer távolságból is érkeznek résztvevők – és nem csupán protokolláris vagy szórakozási céllal.

1. kép: Nomádok és nem nomádok találkoznak a selyemutat idéző kasgári vásárnapi vásáron (fotó: Csáji László Koppány, 2001)

útján megőrzött¹¹ kirgiz *Manasz* hőseposzban,¹² ami nem csupán a lovas nomádok gondolkodásába, mentalitásába, szokásaiba enged bepillantást, hanem az információáramlás legkülönfélébb formáiba is.¹³

A nomádok mentális térképe az utak nehézségein (akadályokon) és az adott időszak alatt megtehető távolságokon (napi járóföldeken) túl a természeti és szociális környezetre vonatkozó rengeteg tudást kell hogy átfogjon.

A területiség-elképzeléseket főleg ezek a források (legelő, víz, védelem) és környezeti viszonyok határozzák meg, a távolságot nem standardizált távolságok, hanem „járóföldek” – a megtételhez szükséges idő – mentén mérik. A nomádok általában nagyon tudatosan ügyelnek a legelő- és vízforrások lehetőség szerinti megtartására és azok bővítésére. Az egymás rovására történő legelőhöz vagy vízlelőhelyhez jutás a háborúskodás egyik fő oka volt. A törzsek és nemzetiségek területei mindig magukban foglalnak a legelők mellett útvonalakat is, amelyek azonban gyakran nagyobb társadalmi csoportok (szövetséges népek, törzsek) közös használatában vannak. Ez egyúttal a találkozás és a távolabbi szomszédságok találkozásának alkalma is. Mivel nem csupán a természet, hanem a társadalmi környezet is folyamatos változásban van, a túlélés záloga, hogy egy nomád ne bezárkózzon, hanem nyitott legyen váltani: útvonalat, szálláshelyet vagy akár szövetségest. Ebből adódóan a külső szemlélők gyakran írják le állhatatlannak, megbízhatatlannak a nomádokat. Ez azonban számukra inkább egyfajta túlélési stratégia volt.

¹¹ A *Manasz* eposzt előadó specialisták, a manaszcsik a mai napig a kirgizek nagy tiszteletnek örvendő tagjai.

¹² Ez az *Illász*nál és *Odüsszeiá*nál hosszabb archaikus eposz hihetetlenül gazdag tárháza a valaha a Kárpát-medencét Mandzsúriával összekötő sztyeppe civilizációnak, amelyet nem valamely külső forrás archaikus történeti szövege, hanem maga a kirgiz folklór őrzött meg sok-sok évszázadon át, szájhagyomány útján. Maguknak és önmagukról verselték meg újra és újra e hatalmas művet a kirgizek, különösen persze annak énekmondó-előadói, a manaszcsik, ezért a régészeti leleteknél előbb, a történeti forrásoknál (amelyek főleg a külső szemlélő torzításain vagy szándékos ferdtésein átszűrve maradtak ránk) hitelesebb. A teljes mű műfordítását az eredeti kirgiz verselés magyarra átültetésével három év munkájával készítettem el 2014 és 2017 között (Csáji László Koppány – Somfai Kara Dávid (szerk., ford.), *Manasz – kirgiz hőseposz*, Molnár Kiadó, Török–Magyar Könyvtár, Budapest, 2017).

¹³ Ld. Csáji László Koppány, *Manasz – egy archaikus kirgiz hőseposz költői esztétikája*, in: Sudár Balázs (szerk.), *Dentumoger. Tanulmányok a korai magyar történelemről I.*, Budapest, MTA BTK MÖT, 2017.

Végezetül szólnom kell a nomád gondolkodásban a párhuzamos idősíkok szerepéről. Máig tartja magát az a sztereotípa, hogy a nomádok számára nincs történelem, a nomádok – írott történelemkönyvek hiányában – nem foglalkoznak a „múlttal”. Nem értek egyet ezzel az íróasztalnál született állítással. A lokalitás jelentőségének kétségtelen másodlagossága éppen a világ egy sajátos dimenzióját erősíti fel a nomádokban: mégpedig nemcsak a társadalmi elit, hanem a hétköznapi emberek számára is. Míg egy letelepedett kultúrában a könyvek ismerete az újkorig csak igen szűk réteg kiváltsága volt, az egyes közösségek múltról alkotott tudását pedig intézményesítették, ezért kiszolgáltatottá vált politikai ideológiáknak vagy eszmetörténeti áramlatoknak. A nomádok (és talán az írásbeliséget csak másodlagos jelentőségűnek tartó más népek is) egészen máshogy viszonyulnak a múlthoz, de nemhogy nem kisebb jelentőségű ez számukra, hanem – sztyeppei terepmunkám alapján állíthatom – sajátos történelmi tudásuk szintén a túlélésük záloga. Igaz, hogy könyveket, könyvtárakat nem tudnak a szekereken, málhásjószágon hordozni, sajátos tudásukban azonban igen előkelő helyen áll a történelem.¹⁴

Egyfajta párhuzamos idősíkok alakulnak ki a nomádoknál: a heroikus előidőkben (az eposzi időben), a családtörténeti időben és a jelen időben is elhelyezi magát az adott személy, sőt, írott, nyomtatott személyi igazolvány hiányában éppen a felmenőkkel és a velük történt fontosabb események alapján „igazolják magukat” az ismerősök, de az ismeretlenek felé is. A kapcsolódások egész láncolata jön létre akkor, amikor két, addig ismeretlen nomád találkozik. Ennek voltam tanúja a kínai Turkesztánban 2001-ben. Egy tashkurgáni vásáron találkozott egymással két kirgiz (egy nomád és egy immár letelepedett férfi), majd – megkönnyítendő az alkut – leültek beszélgetni. Felsorolták felmenőiket, és néhány perc alatt találtak közös őst, akinek történeteit egymásra licitálva sorolták. Az alku innentől kezdve már nemcsak pénzről szólt, hanem a családi viszonyok felélesztéséről és a társadalmi kapcsolatok újraszövéséről is. Kiderült, hogy a letelepedett neve Almambet,¹⁵ utalva a kirgizek legfontosabbnak tartott kultúrkincsére, a *Manasz* hőseposzra, és annak egyik hősére, aki kínai menekültből lett kirgizzé. A nevét azért e hősről kapta, mert a férfi édesanyja kínai muzulmán volt. Neve révén azonnal előkerült a *Manasz* hőseposz, amit nekem úgy említettek, mint „mindannyiunk hőskorát”, nem mint valami antik mesét. A röpke negyedórás beszélgetésben három idősíkban kerültek egymás mellé őseik: az eposzi/mitikus, a családtörténeti és a jelen időben. Ezáltal a közös tudásrétegek és a családi kapcsolatok az addig egymást nem ismerő embereket közös dimenzióba hozta.

A rokonság a nomádoknál nem csupán aktuális közösségi szerveződést, hanem a leszármazás, az öröklés és a hatalomgyakorlás alapját is képezte.

¹⁴ Természetesen ne a modern történelemkönyvek pozitívista adatsoraira, kronológiájára gondoljunk. A *Manasz* eposz együtt élt az őt továbbörökítő társadalommal, ezért annak változásai nyomot hagytak rajta: bekerültek a szövegbe lőfegyverek, ágyúk jelentek meg a harcok során, újabb szomszéd népek neveivel gazdagodott, az ellenfelek nevei aktualizálódtak, így „ideje” párhuzamos idősíkokat ötvöz.

¹⁵ Ő volt a helyi sofőröm e területen, innen adódott a lehetőség számomra e párbeszéd megismerésére.

Előző példából láthattuk, hogy emellett a rokonsági csoportok (ágazatok, nemzetségek, törzsek, törzsszövetségek) tagjaként felmenői és rokonai felsorolásával (mintegy „verbális személyi igazolvánnyal”) mutatkozott be az adott személy, ha idegen közegbe került. A rokonsági csoportoktól meg kell különböztetnünk a politikai szerveződéseket, ahol a hatalmi viszonyok addig elkülönülő egységeket (törzseket, nemzetségeket) vontak össze. A nomád államalakulatok általában többnyelvű, multikulturális egységek voltak. A meghódoltak sokszor felvették e szövetség vagy politikai formáció (állam, birodalom) nevét is. Ezt a jelenséget nevezzük „sztyeppe mimikriának”. A külső források gyakran keverik az etnikai egységek (népek), a rokonsági csoportok és a politikai egységek neveit. Az egyének a rokonsági viszonyaikat (és etnikai csoportidentitásukat) rendszerint a nomád birodalmakba, államokba tagolódva sem adták fel. Akkor is a rokonsági csoportjuk tagjai maradtak, ha adott esetben egyénként (pl. harcosként, hírvivőként) a központi hatalom közvetlen irányítása alá kerültek. Érdekes, hogy a könnyen felbomló, széttöredező törzsi keretnél sokkal szívósabban megmaradtak a kisebb leszármazási egységek, a nemzetségek.

A nomádok időbelisége többféle ciklushoz igazodik: a mitikus időhöz, a történeti (főleg családtörténeti) időhöz és az aktuális időhöz. Az előbbi kettőről már volt szó. Az aktuális idő azonban nem pusztán a gazdasági évet jelenti: a vándorlás éves ciklusa mellett az állatállomány nemesítése, tenyésztése, vagy legalábbis a belterjesség megakadályozása miatt az adott állatállomány generációit is aprólékosan figyelemmel kell kísérni. Az állatok életciklusa a tenyésztés során évtizedes előrelátást igényel, és ha valaki nem emlékszik a megannyi felmenőre, vérvonalra, könnyen szertefoszlik vagyona: a lábasjóság. A nomádot sokszor lenézik a környező földművesek azért, mert kevesebb fizikai munkát végez. Ebben van igazság, azonban be kell látnunk: hatalmas mennyiségű információt kell feldolgoznia, a nomadizálás egyfajta információ- és tudásalapú társadalom.¹⁶

A nagyállattartó nomádok vagyonának négy fő formája: 1. az állatállomány, 2. a földterület (a hozzáférhető legelők, vizek), 3. a luxuscikkek (ezek lehetnek ékszerek, selyem, porcelán, arany- és ezüsttárgyak, prémek, fűszerek stb.), 4. a házilagosan, de gyakran mesteri fokon előállított kézművestermékek (nemez, hímzések, ruhák, jurták, kisebb eszközök stb.). Ez utóbbiak egy részét maguk készítik, más részét vándor kézművesektől vagy specialista csoportoktól szerzik be (pl. fegyverek, lószerszámok). A nomádok megélhetésének alapját az állatállomány létszáma és minősége jelenti. Ezért létkérdés volt annak megakadályozása, hogy az állatállományt vagy egy részét mások elhajtsák, megsarcolják. Máskor azonban éppen ilyen eszközökkel lehetett pótolni az elvesztett (vagy elhullott) állatokat, és a vérfrissítés szempontjából is jól jött az „idegen vérvonal” a ménésbe, gulyába, nyájba. Sokszor a felnötté válás egyik alapját is a bátorságról és leleményről való bizonyágtétel jelentette. A támadó vagy óvó akciókat egyrészt az adott csoport saját maga kellett hogy megoldja,

¹⁶ Távol álljon tőlem, hogy össze akarjam mérni egy rátermett parasztember és egy nomád pásztor tudását. A földműves társadalmaké azonban statikusabbnak tűnik számomra, a lokális közösség és politikai védőháló miatt talán kevésbé volt kiszolgáltatva az egyéni döntések felelősségének, és a fizikai teherbírás nagyobb szerepet bírt.

2. kép: Kirgiz jurta Taskurgan közelében a Kunlun hegységben.
(fotó: Csáji László Koppány, 2019)

másrészt szövetségi rendszerekbe kellett beilleszkednie, egyedül ugyanis bármely csoport hamar felőrlődhetett.

A nomádok lakóhelye elsődlegesen a sátor, az eurázsiai sztyeppei lovas nomádok azonban kifejlesztettek egy, a szélsőségesen kontinentális éghajlati körülmények között is kitűnően alkalmazható „mobil házat”: a nemezshajlékot (jurtát). Szimbolikájának sokrétűségére ezúttal nem térhetek ki.¹⁷ Hazánkban a nomadizmus sok évszázada megszűnt, jurtákat csak sok száz év elteltével, a 20. század végétől találunk újra a kert végében vagy a pusztában. Az eltűnésnek történelmi és földrajzi okai is vannak. A nemezshajlék ezen az esős éghajlaton sokkal kevésbé alkalmas szállás, mint Közép- és Belső-Ázsiában, ahol a szélsőségesebb éghajlat általában jóval kisebb csapadékmennyiséggel jár együtt, így a nemez rohadása, penészesedése nem olyan könnyen következik be. A Kárpát-medencébe költöző nomád népek (szkíták, szarmaták, avarok, magyarok) néhány generáción belül állandó (vagy legalábbis: épített) szálláshelyekre cserélték a jurtát, így nehézségekbe ütközött maga a nomád életmód folytatása is. A kunok és a jászok jelentették a 13. század közepétől a 14. század elejéig az utolsó Kárpát-medencei nomád közösségeket.

Korántsem egyértelmű, hogy a nomád gondolkodás nyomait hol kell keresnünk. Valóban csupán a pásztorok, a pákászok, bizonyos szempontból a halászok, tehát a társadalom széles rétegei által „szabadságszeretőknak”,

¹⁷ A félgömb, ami a föld alatt válhat az alsó világban teljes gömbbé, a világ felosztása szerint a füstnyílás mint a felső világ kapuja, és még sorolhatnánk.

természeti embereknek tekintett foglalkozási csoportok őrizték meg? Vajon a hajdani nomád világ nyomtalanul tűnt el, világképünkben, nyelvünkben hiába keressük? Ahogy Kodály Zoltán a népzenei népről írta, a régészeti rétegekhez hasonlóan található meg népzeneinkben eleink különböző korszakainak le nyomatai. Nyelvtörténészeink számára is evidencia, hogy anyanyelvünk őrzi a vándorlások és Kárpát-medencei történelmünk, kapcsolataink emlékét. Mentalitásunk, gondolkodásunk talán hasonlóképpen őrzi eleink hajdani nomád világának nyomait (is). Ha sikerül szakítanunk a megannyi sztereotípiával, pejoratív jelzővel, amit az evolucionista történetírás aggatott a nomadizmusra, és empirikus adatokra építve kívánjuk megismerni a nomád világot, talán könnyebb lesz felismernünk, hogy mentalitásunkban, gondolkodásunkban hogyan őrizzük ezt a szívünkhöz oly közel álló tudásréteget.

3. kép: Lovas íjász, kipcsak jellegű öltözetben, a besenyő lovasokat idézve
(fotó: Csáji László Koppány, 2014)